

Ad Knotter

Limburg en andere buitenprovincies. Perifere oppositie en Nederlandse staatsvorming in de jaren 1840¹

België-Rijnland-Nederland

Op 18 augustus 1840 publiceerde de Groningse radicale journalist Eillert Meeter de volgende oproep in zijn krant *De Tolk der Vrijheid*:

Welaen! Belgen, Hollanders en bewoners van den Nederriijn, gij die door de natuur aen elkander gehecht zijt om maer een broedervolk uijt te maken, vereenigt u ... en de verkwikkende zon zal weldra hare schitterende stralen werpen op het federatief gemeenebest der vereenigde Belgische, Hollandsche en Rhijnsche Nederlanden.

In het nummer van 13 oktober stond een aan *Le Patriote Belge* ontleend artikel, waarin de strijd tussen België en Nederland werd betreurd en eveneens op aaneensluiting van Nederland, België en het Rijnland werd aangedrongen. Het was de bedoeling een federatieve republiek te vormen onder het motto: 'Democratie; Regtstreeksche verkiezingen; Petitioneren'. In het nummer van 21 januari 1841 werd een stuk overgenomen uit het Belgische blad *L'Éclaireur*, waarin werd beweerd dat de tegenstelling tussen Nederlanders en Belgen geen bestaansrecht had, maar alleen die tussen aristocraten en democraten. Meeter zelf verklaarde in 1842:

Die hiërarchische schakel der zamenleving, waar langs ieder, in gewone tijden, moet opklimmen, is mij hinderlijk. Gelukkig zoude ik geweest zijn in de dagen van Napoléon, van de Belgische revolutie en dergelijken.²

Deze Groningse radicaal blijkt dus, vanuit het hoge noorden, veel sympathie op te kunnen brengen voor de Belgische ultraliberalen die mede aan de wieg hadden gestaan van de jonge Belgische staat. Meeter was een radicale representant van het Groningse, vooral Oost-Groningse liberalisme dat in deze jaren opkwam onder de boerenstand, die in de decennia daarvoor sterk aan economisch gewicht had gewonnen. Onder leiding van herenboeren als Geert Reinders uit Warffum en Jan Freerks Zijlstra uit Beerta werd vanaf 1830 actie gevoerd tegen onder meer heerlijke rechten en voorrechten, en tegen voor de boeren drukken- de belastingen. Er werden ook politieke eisen gesteld, zoals rechtstreekse verkiezingen, weliswaar met censuskiesrecht, en ministeriële verantwoordelijkheid.³

1 Voordracht op het symposium 'Integratie van nationale periferieën: Zuid-Limburg, Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen' op 1 maart 2012 ter gelegenheid van het aftreden van drs. G.C.J. van der Velde als voorzitter van het SHCL.

2 Ontleend aan M.F.J. Robijns, *Radicalen in Nederland (1840-1851)* (Leiden 1967) 109-112 en 100.

3 *Ibidem*, 93-98.



Tijdens een volksdemonstratie voor democratische hervormingen op 16 maart 1848, werd de radicale publicist Adriaan van Bevervoorde op de schouders door de straten van Den Haag gedragen. Prent, collectie Spaarnestad Photo.

Anders dan de Belgische en later Limburgse oppositie, waarover later meer, bleef de Groningse in het algemeen opereren binnen het Nederlandse staatsverband, maar de hierboven geciteerde uitlatingen van Eillert Meeter laten zien dat dit ook in Groningen niet zonder meer vanzelfsprekend was. Zijn afkeer van de aristocratie en de autocratische regering in Den Haag had zich niet alleen vertaald in het streven naar een andere inrichting van de Nederlandse staat, maar tevens in een oproep tot stichting van een geheel nieuwe staat in de vorm van een Belgisch-Nederlands-Rijnlandse republiek. En hij stond daarin niet alleen: ook onder Belgische democraten bestond daarvoor veel sympathie. In 1848 was er in Brussel een republikeinse vereniging 'Belgo-Rhénan-Néerlandais' werkzaam, die ijverde voor de totstandkoming van één grote republiek, bestaande uit België, Nederland en het Rijnland. Ook de Nederlandse radicaal Adriaan van Bevervoorde, een geestverwant van Meeter, die nauwe relaties met de Belgische democraten onderhield, was hier lid van.⁴ In dit revolutiejaar verbleven veel Rijnlandse radicalen in ballingschap in Brussel – Karl Marx is de bekendste – en een nauwe verbinding ligt alleen al daarom voor de hand. De Rijnlandse revolutionairen waren voor de afscheiding van het Rijnland van het reactionaire Pruisen, in de vorm van een zelfstandige republiek of aansluiting bij België of Frankrijk.⁵ Het maakt duidelijk dat sommige radicale opposanten openstonden voor heel andere staatkundige verbanden dan de bestaande.

4 *Ibidem*, 233-234; J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851* (Groningen/Djakarta 1955) 375; Hermann von der Dunk, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830-1848* (Wiesbaden 1966) 350-351.

5 *Ibidem*, 351.

Het Limburgse separatisme

Ook in Limburg bestond er in deze jaren een sterke liberale stroming, met grote sympathie voor de Belgische revolutie. Een aanzienlijk deel van deze liberalen had zich na de overgang van het oostelijk deel van Limburg naar het Hollandse regime in 1839 in België gevestigd om daar mee te helpen aan de opbouw van de nieuwe staat in liberale zin, zoals de Maastrichtenaar Theodoor Weustenraad, waaraan Lou Spronck zijn proefschrift heeft gewijd.⁶ Anderen bleven in de jaren 1840 vanuit liberale beginselen streven naar een zelfstandig Limburgs hertogdom, naar analogie van Luxemburg, maar in verbinding met België of met de Duitse Bond, vooral toen die laatste in 1848 een liberale staatsinrichting leek te gaan krijgen. Het streven naar liberale hervormingen, oppositie tegen de Hollandse grondbelastingen door de Limburgse grootgrondbezitters, en het Limburgse autonomiestreven, ook wel separatisme genoemd, waren hier onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ook voor deze Limburgse liberalen was de bestaande Nederlandse staat niet het vanzelfsprekende uitgangspunt van hun hervormingsstreven. Hun sympathie kon gemakkelijk overgaan naar een ander staatsverband, als zij dachten dat hun liberale uitgangspunten daarmee beter gediend zouden zijn.

De geschiedschrijving over het zogenaamde Limburgse separatisme uit de jaren 1840 is nogal vertroebeld door nationaal-socialistische en Duits-nationale pogingen deze voor te stellen als een beweging *Heim ins Reich*. De voorman van de separatisten, baron van Scherpenzeel-Heusch, zou de leider van een Limburgs *Außendeutschtum* zijn geweest, of op zijn minst in een soort nationale *Schwebelage* hebben verkeerd. Hij zou volgens deze geschiedschrijvers in 1848 *auch dem Volkstum nach* Duitser hebben willen worden. Deze opvatting is al in 1955 afdoende weerlegd in de dissertatie van Boogman over Nederland en de Duitse Bond.⁷ Ik zie ook geen aanwijzingen dat het separatisme een uiting was van een Limburgs regionaal besef, hooguit heeft het dat besef mede vormgegeven. Veel wezenlijker, en hierin volg ik Boogman, is het verband met het vroege liberalisme, dat in deze jaren overal in Nederland opkwam en in België mede aan de basis had gestaan van de Belgische Revolutie. Uit een levensbeschrijving van de Limburgse parlementariër Franz Corneli door Lei Heijenrath, die ik in manuscriptvorm mocht lezen, blijkt dat er continuïteit was tussen zijn liberale oriëntatie, opgedaan in zijn Luikse studententijd, zijn sympathie voor de Belgische opstand – hij was in de jaren 1830 als Limburger lid van het Belgische parlement –, zijn aansluiting bij de liberale oppositie in de Nederlandse Tweede Kamer onder leiding van Thorbecke in de jaren 1840, en zijn steun aan het Limburgse autonomiestreven in deze jaren.⁸ En hij was niet de enige in Limburg.

6 Lou Spronck, *Theodoor Weustenraad (1805-1849) en de 'Percessie van Scherpenheuvel'* [Maaslandse Monografieën 72] (Hilversum 2009).

7 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 372.

8 Lei Heijenrath, *Franz Corneli (1800-1855), parlementariër, en het streven naar staatkundige zelfstandigheid voor Limburg* (niet uitgegeven manuscript 2012).

Ook de andere voormannen van de zogenaamde separatisten waren politiek gevormd door het oppositionele liberalisme in België, voorafgaand aan de Belgische revolutie. Het waren veelal grootgrondbezitters die hun verzet tegen de Hollandse belastingen verbonden met een streven naar politieke zeggenschap en autonomie. Net als in Groningen is het verzet tegen hoge lasten en het streven naar liberale hervormingen hier onlosmakelijk met elkaar verbonden. Scherpenzeel was, aldus Boogman, 'vervuld van de vrijheidsidealën die Europa in 1848 in hun ban hielden' en 'ten volle overtuigd van de voortreffelijkheid van het Belgische staatsbestel'.⁹ In het roemruchte Frankfurter Parlement, waarin hij in 1848 als vertegenwoordiger van Limburg werd gekozen, sloot hij zich aan bij de linkse fractie.¹⁰ Zijn vrijzinnigheid op politiek gebied blijkt onder meer uit de door hem opgestelde petitities vanuit Limburg aan het Parlement in Frankfurt, waarin hij de Duitsers aanspoort te gaan op de weg der politieke vrijheid. Volgden zij het lichtend voorbeeld, door de Belgen in 1830 gegeven, aldus Scherpenzeel, dan konden zij erop rekenen dat de Limburgers, die tijdens een negenjarige vereniging met hun zuidelijke verwanten de zegeningen van een vrijzinnig regime hadden leren kennen, hun trouwe medestrijders zouden blijven.

België-Rijnland-Limburg

Scherpenzeel was niet primair voorstander van aansluiting van Limburg bij Duitsland, maar van een statengemeenschap van bovennationale structuur. Zijn doel was in feite dat Limburg samen met de Rijnprovincie een deel van België zou gaan vormen.¹¹ In het Rijnland bestond veel sympathie voor de Belgische opstand, zowel bij katholieken als bij liberalen, mede gevoed door een anti-Pruisische gezindheid. Andersom speelde het idee ook in het jonge België. De Belgische radicaal-democratische katholiek Adolph Bartels was in 1838 een campagne gestart voor een Rijnlands-Belgische federatie en riep samen met Louis de Potter op tot revolutie in het Rijnland naar Belgisch voorbeeld. Hun ideaal was een aaneensluiting van Frankrijk, België, Holland en het Rijnland als democratische republieken.¹²

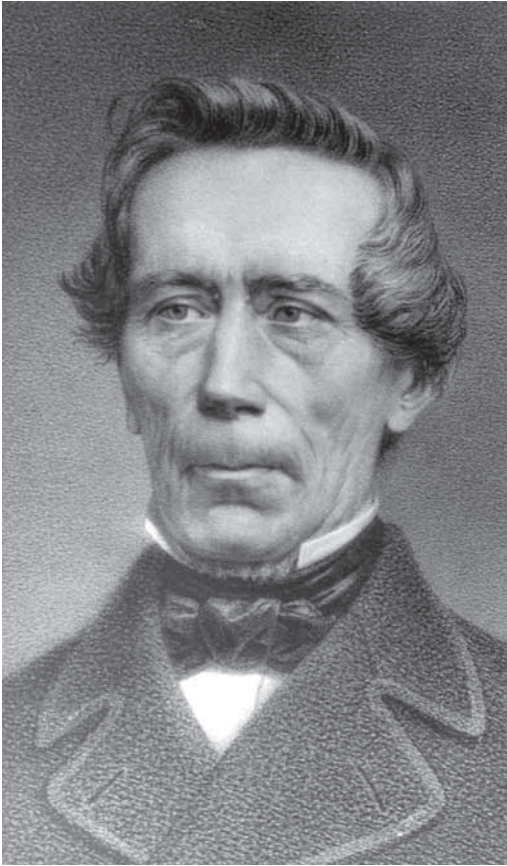
En hier zijn wij weer terug bij onze Groningse radicaal Meeter en zijn medestanders. In het linkse milieu van de jaren 1840 blijkt er dus, zowel in Groningen en Limburg als in België, een stroming te zijn geweest voor een federatief staatkundig verband met het Rijnland, hetzij in de vorm van aansluiting van heel Nederland, zoals voorgestaan door Meeter en ook door de Belgische 'Association Belgo-Rhénan-Néerlandais', hetzij alleen met een van Nederland afgescheiden Limburg. De opvattingen van de Limburgse separatisten passen dus binnen ideeënvorming in wijder verband. Doorslaggevend lijkt mij de verbinding met

9 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 336.

10 *Ibidem*, 370-372.

11 *Ibidem*, 373.

12 *Ibidem*, 103; Von der Dunk, *Deutsche Vormärz*, 201-203, 285.



Portret van mr. Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872).

Foto: J. van Rhijn, ca. 1868. Collectie Spaarnestad Photo.

de wens tot politieke hervormingen in liberale, of bij de radicalere elementen zelfs in democratische zin. Een autonoom Limburg, liefst in verbinding met het Rijnland en België, was daartoe een middel. Dat verklaart de ogenschijnlijk opportunistische houding van Limburgse politici als bovengenoemde Franz Corneli, die het lidmaatschap van het Belgische parlement na 1840 zonder probleem wisselde voor het Nederlandse, daar de voorstellen voor een hervorming van het Nederlandse staatsbestel van Thorbecke *cum suis* volop steunde, maar tegelijk voorstander was van een autonoom hertogdom Limburg. Dat kon allemaal, omdat het hem primair ging om politieke hervormingen.

Het verklaart bovendien waarom er van een autonomiebeweging in Limburg niets meer werd vernomen na het bereiken van die hervormingen in de grondwet van 1848. Geschiedschrijver Franquinet meende in 1933 dat de rust was weergekeerd, omdat 'de zeer vrijzinnige Nederlandsche Grondwet van 1848 in Limburg velen, die zich voordien liever van Nederland zouden hebben afge-

scheiden, met onze Regeering verzoend [had]'.¹³ De nieuwe liberale grondwet werd in Limburg volop gesteund, en daarbij werd expliciet verwezen naar de ervaringen in de Belgische periode. Het Limburgse kamerlid Swart zei in oktober 1848: 'Limburgs ingezetenen verlangen in het bezit te worden gesteld van die staatkundige regten, welke zij gedurende omtrent negen jaar hebben genoten, en welke hun door de thans aangeboden wetsontwerpen kunnen worden verzekerd'. De leider van de afscheidingsbeweging, Van Scherpenzeel Heusch, verklaarde dat de pijn van het mislukken daarvan werd verzacht doordat Nederland inmiddels een meer liberale grondwet had aangenomen. Andere separatisten lieten zich in gelijke zin uit.¹⁴ Limburg was 'Thorbecke-country' geworden. De wortels daarvan liggen in de decennia daarvoor. Er is een duidelijk verband tussen de sympathie voor de Belgische Revolutie in de jaren 1830, de steun voor het autonomiestreven in de jaren 1840, en de liberale gezindheid van Limburg na 1848.

Limburgse heethoofden

Het is moeilijk iets te zeggen over de opvattingen van de Limburgers achter de spraakmakende politici, zoals gezegd vooral grootgrondbezitters, maar er zijn veel aanwijzingen dat de sympathie voor het progressieve gedachtegoed wijdverspreid was. Neem bijvoorbeeld de Maastrichtse sociëteit Momus. De gouverneur berichtte in 1841 dat 'de hoofden van dat gezelschap tot zeer liberale begrippen overhellen en onder de zoogenaamde *têtes chaudes* kunnen gerekend worden'.¹⁵ Momus introduceerde het carnaval in Maastricht in navolging van Keulen, en ook daar waren de carnavallisten democratisch gezind. In 1848 werd na het uitbreken van de februarirevolutie in Frankrijk bij verschillende gelegenheden in Maastricht 'vive la république' geroepen.¹⁶ Eind mei berichtte de politie zelfs over een 'democratische vereeniging' in Maastricht, met vertakkingen in Frankrijk, Duitsland en België, die vanuit het Rijnland in Nederland zou willen infiltreren.¹⁷ Waarschijnlijk gaat het hier om de *Association Démocratique* die in november 1847 te Brussel mede door Karl Marx was opgericht, en waarvan ook de hierboven genoemde Van Bevervoorde lid was.¹⁸ Deze *Association Démocratique* had afdelingen in veel Belgische plaatsen en ook in het Rijnland, onder meer in Keulen.

In 1848 wist de autonomiebeweging flink wat mensen te mobiliseren op het platteland, zoals in Heerlen, waar tijdens een volksoploop mensen in rode broe-

13 E. Franquinet, 'Limburg in zijn verhouding tot den Duitschen Bond', *Publications* 69 (1933) 87-94, aldaar 94.

14 Eric Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) 183-184.

15 Geciteerd door Rob van der Heijden, *Maastricht en de separatistische dreiging: de reacties van de inwoners van Maastricht op het Nederlands gezag en het Limburgs separatisme in de jaren 1839-1848* (doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1988) 82.

16 *Ibidem*, 177-178.

17 *Ibidem*, 184, 189.

18 Robijns, *Radicalen in Nederland*, 42.

ken rondliepen uit sympathie voor de Franse revolutionairen. Iemand wilde een rode vlag planten en er werd 'leve de republiek' geroepen.¹⁹ Ook in Noord- en Midden-Limburg werd deze leuze her en der gehoord en op deuren geschreven, bijvoorbeeld in Horst, Gennep en Roermond.²⁰ Na een separatistische manifestatie van Scherpenzeel in Roermond werd de *Marseillaise* gezongen en 'vivent les Belges' geroepen.²¹ In de sympathie voor België meende het dagblad *De Limburger* 'een algemeene geneigdheid voor hare vrijzinnige instellingen te ontdekken'.²² In België, dat weer sterk onder invloed van Frankrijk stond, had het politieke liberalisme na de Belgische Revolutie een sterke positie en het is geen wonder dat het nabije Limburg hierdoor werd beïnvloed. De onrust in Limburg kan evenmin worden los gezien van de beweging in het naburige Rijnland, waar de liberale en democratische oppositie in de jaren 1840 een brede aanhang verwierf.²³

De 'as Amsterdam-Den Haag' en de liberale oppositie in de 'buitenprovincies'

Gezien de geografische positie en voorgeschiedenis waren deze grensoverschrijdende invloeden erg belangrijk om het specifieke karakter van de Limburgse autonomiebeweging te verklaren, maar het is niet het hele verhaal. Wij moeten ook de verhoudingen in het binnenland in ogenschouw nemen. De Nederlandse staat verkeerde in deze jaren in wat Boogman noemt 'een identiteitscrisis'.²⁴ De economie stagneerde, met name in het Hollandse centrum, en de Hollandse elite, die het in Nederland voor het zeggen had, kenmerkte zich door een conservatieve, in zichzelf gekeerde mentaliteit. Het is de tijd van de Jan Salie-geest. Onder de leidende handelskringen in Holland bestond een klein-Nederlandse houding, zowel in de binnenlandse als in de buitenlandse politiek. In een nostalgisch terugverlangen naar de Gouden Eeuw werden alle kaarten gezet op de Hollandse maritieme en commerciële belangen. Vanuit deze optiek was de aanhechting van Limburg aan Nederland een anomalie, die aan deze belangen niets kon bijdragen. In 1839 was een aantal leden van de regering in Den Haag van mening dat

19 Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 340, noot 1. Zie ook Van der Heijden, *Maastricht en de separatistische dreiging*, 150.

20 J. Hesen, *De separatistische beweging in Limburg. Achtergronden en geschiedenis, met nadruk op het jaar 1848 en in hoofdzaak gericht op het westelijk deel van Noord-Limburg* (scriptie Nijmegen z.d.) 22-23; A.J. Geurts, 'Stemming en stemming maken. Noordoost-Limburg in het voorjaar van 1848', in: *Maaslands Melange. Opstellen over Limburgs verleden Dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* (Maastricht 1990) 262-274, aldaar 265; *idem*, 'Politieke commotie te Roermond in het voorjaar van 1848', in: *Roermond. Stad met een verleden. Negen hoofdstukken over Roermondse geschiedenis* (Roermond 1985) 177-200, aldaar 181.

21 Van der Heijden, *Maastricht en de separatistische dreiging*, 150.

22 Geciteerd door *idem*, 150.

23 Vgl. Jonathan Sperber, *Rhineland Radicals. The Democratic Movement and the Revolution of 1848-1849* (Princeton 1991).

24 J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978) 9 e.v.; zie ook: *idem*, 'The Dutch Crisis in the Eighteen-Forties', in: J.S. Bromley en E.H. Kossmann (eds.) *Britain and the Netherlands. Papers delivered to the Oxford-Netherlands Historical Conference 1959* (Londen 1960) 192-203.

die toevoeging volstrekt af te raden was. Men achtte ze voor Nederland onraadzaam, als de deur openend voor nieuwe moeilijkheden wegens taal, godsdienst en dergelijke, en bij de stemming der Limburgsche bevolking ligtelijk kunnende leiden tot versterking van de oppositie.²⁵

In 1848, op het hoogtepunt van de Limburgse autonomiebeweging, was de ministerraad niet onverdeeld negatief over een mogelijke afscheiding. Minister van financiën Van Bosse stelde zelfs voor Limburg aan Duitsland af te staan in ruil voor concessies van Pruisen op het gebied van de Rijnvaart, op dat moment een *hot issue* in de handelspolitiek. Ook de overige ministers voelden er om die reden niets voor om wegens Limburg in conflict met Duitsland te raken.²⁶ In de Hollandse pers en in de daardoor gevoede publieke opinie werd deze opvatting gedeeld. In de bekende brochure over *De Limburgsche Kwestie* uit 1848 betoogde J.H.G. Boissevain, telg uit een Amsterdams koopmansgeslacht en hoofdredacteur van de *Arnhemsche Courant*, dat de Nederlandse handelsbelangen het beste gediend waren met het afstaan van Limburg, 'een uitwas van ons land, dat onze beste sappen verteert'.²⁷ Vanuit deze optiek, die de economische belangen van het centrum gelijkstelde aan die van Nederland als geheel, was er in de Limburgse periferie weinig te winnen.

In Den Haag waren de Hollandse, of beter Amsterdamse, handelsbelangen dominant. Alleen al het feit dat de staatsinkomsten voor een groot deel afhankelijk waren van de door Amsterdamse kooplieden gerunde Nederlandsche Handelmaatschappij maakt dat duidelijk. Theo van Tijn heeft deze symbiose gekwalificeerd als de conservatieve 'as Amsterdam-Den Haag', die in Nederland de dienst uitmaakte.²⁸ Maar in de jaren 1840 ontstond er in sommige plaatsen buiten Holland een nieuwe economische dynamiek: in Noord-Brabant en Twente werd de textielindustrie een bron van welvaart, het Gelderse Arnhem groeide in deze jaren uit tot populaire residentiestad, en in Groningen, speciaal Oost-Groningen, bloeide de landbouw. Juist in deze dynamische buitenprovincies won het liberalisme, soms met een democratische ondertoon, aan kracht. Oppositionele bewegingen richtten zich tegen de conservatieve 'as Amsterdam-Den Haag' en eisten politieke hervormingen om ook hun belangen tot gelding te kunnen brengen. Daarbij speelde verzet vanuit de regio tegen 'Den Haag' een rol, maar men wilde vooral meer zeggenschap in het staatsbestuur. Daardoor ontstond er ook een nationaal verband tussen deze regionale opposities, onder leiding van Thorbecke. Zoals we hebben gezien, lag dat voor de wetsverzetting in 1848 in het separatistische Limburg anders.

25 ARA, BuZ, inv.nr. 1716, Brief van de voorzitter van de ministerraad aan de koning, 25 juli 1839, no. 9, geheim. geciteerd door Van der Heijden, *Maastricht en de separatistische dreiging*, 44.

26 Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, 125; Boogman, *Nederland en de Duitse Bond*, 432.

27 *Ibidem*, 351-342; Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, 125.

28 Th. van Tijn, 'The Party Structure of Holland and the Outer Provinces in the Nineteenth Century', in: J.S. Bromley en E.H. Kossmann, *Britain and the Netherlands, Volume IV, Metropolis, Dominion and Province. Papers delivered to the Fourth Anglo-Dutch Historical Conference* (Den Haag 1971) 176-207.

Toch kan Limburg in mijn optiek als een specifieke variant in deze perifere oppositie worden gezien. In ieder geval had het de liberale oriëntatie daarmee gemeen. In de eerste decennia na 1848 bleef de machtsbasis van de liberalen in de ‘buitenprovincies’ in stand, met daarbij nu dus ook Limburg. Dit alles veranderde pas toen de katholieken zich vanaf het eind van de jaren 1860 met de protestanten gingen verenigen in de schoolstrijd. In dat verband moet ook worden gewezen op de pauselijke encycliek *Quanta Cura* uit 1864, die het liberalisme afwees. Tot dan toe was er voor katholieken geen kerkelijke belemmering om liberaal te stemmen. De strijd tussen secularisme en confessionalisme begon nu de overhand te krijgen, ook in Limburg, waar het electoraat geleidelijk naar rechts opschoof, maar niet zonder politieke strijd. Aansluiting bij de katholieke partij, en later de katholieke zuil, werd van toen af aan de vorm waarin de politieke integratie van Limburg in Nederland tot stand kwam.

Centrum en periferie in de politieke sociologie

De overgang van politieke partijvorming op basis van tegenstellingen tussen centrum en periferie naar die op basis van conflicten tussen kerk en staat, zoals in de schoolstrijd, past in een algemeen patroon van negentiende-eeuwse staats- en partijvorming in Noordwest-Europa dat voor het eerst is beschreven door de Noorse politieke socioloog Stein Rokkan. Rokkans model richt zich op ruimtelijke en temporele verschillen in politieke mobilisatie. In de politieke geschiedenis van de meeste Noordwest-Europese landen was er een opeenvolging van verschillende soorten maatschappelijke strijdpunten (in het Engels *cleavages*). In chronologische volgorde waren dat: territoriale conflicten tussen een economisch en politiek machtscentrum aan de ene en zich emanciperende perifere regio's aan de andere kant, daarna conflicten over de relatie tussen kerk en staat, bijvoorbeeld in het onderwijs, en vervolgens, nadat er een industriële arbeidersklasse was ontstaan die haar belangen in partijvorming ging articuleren, conflicten tussen kapitaal en arbeid over de organisatie van de arbeidsmarkt en de inrichting van een verzorgingsstaat. Deze fundamentele tegenstellingen leidden elk tot afzonderlijke partijvorming, maar niet op een eenduidige wijze. Oudere conflicten werkten ook later nog door. Er ontstond daardoor een specifieke configuratie per land: in sommige landen overheerste partijvorming op regionale, in andere op religieuze, en in weer andere op klassenbasis, of een combinatie daarvan.²⁹

Wat ons hier in het bijzonder interesseert zijn de *cleavages* op basis van de tegenstelling tussen centrum en periferie. In het proces van staatsvorming in de negentiende eeuw werden nationale machtscentra gevormd die hun wil trachtten op te leggen aan het hele territorium van de staat en die ook de inwoners buiten het centrum voor de natiestaat probeerden te mobiliseren. Dat proces

29 Peter Flora e.a., *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan* (Oxford 1999); zie ook: Lauri Karvonen en Stein Kuhnle (eds.) *Party Systems and Voter Alignments Revisited* (Londen 2001).

lokte weerstand uit in de vorm van oppositionele bewegingen die hun specifieke regionale belangen in het centrum tot gelding wilden brengen en daarvoor politieke condities wilden creëren, bijvoorbeeld door middel van vrije verkiezingen of uitbreiding van het kiesrecht. Dat zien wij in Nederland in de jaren 1840 in de opkomst van het liberalisme in de 'buitenprovincies'. Maar volgens Rokkan kon dit ook leiden tot het ontstaan van bewegingen die verder gingen en streefden naar een federale staat, autonomie of afscheiding. De kans daarop was het grootste als er een grote culturele afstand was tussen het centrum en het perifere gebied, gecombineerd met een geringe mate van verkeer en communicatie met het centrum en juist veel met externe culturele of economische centra, en met een geringe wederzijdse economische afhankelijkheid.³⁰ Het is duidelijk dat Limburg in de beginjaren van de in 1839 nieuwgevormde Nederlandse staat aan al deze voorwaarden voldeed. Als wij de redenering van Rokkan volgen was het dus niet verwonderlijk dat de perifere oppositie hier de vorm aannam van een autonomiebeweging. Wat meestal wordt aangeduid als Limburgs 'separatisme' was in deze redenering geen uiting van regionalisme of regionaal chauvinisme, maar maakte deel uit van een bredere liberale beweging, die in 1848 overal in Europa zou doorbreken, ook in Nederland. De door Rokkan geschetste condities waren na 1848 natuurlijk niet verdwenen, maar de nationale en internationale constellatie was toen zodanig veranderd dat Limburg zijn regionale eigenheid voortaan politiek moest en kon articuleren binnen het kader van de nationale staat. De spanning tussen regionale, grensoverschrijdende en nationale oriëntaties, zoals die zich in de jaren 1840 had gemanifesteerd, bleef echter in wisselende intensiteit kenmerkend voor de Limburgse geschiedenis.

30 Seymour Martin Lipset en Stein Rokkan, 'Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction', in: *idem* (eds.), *Party Systems, and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (New York 1967) 1-64, aldaar 42.